

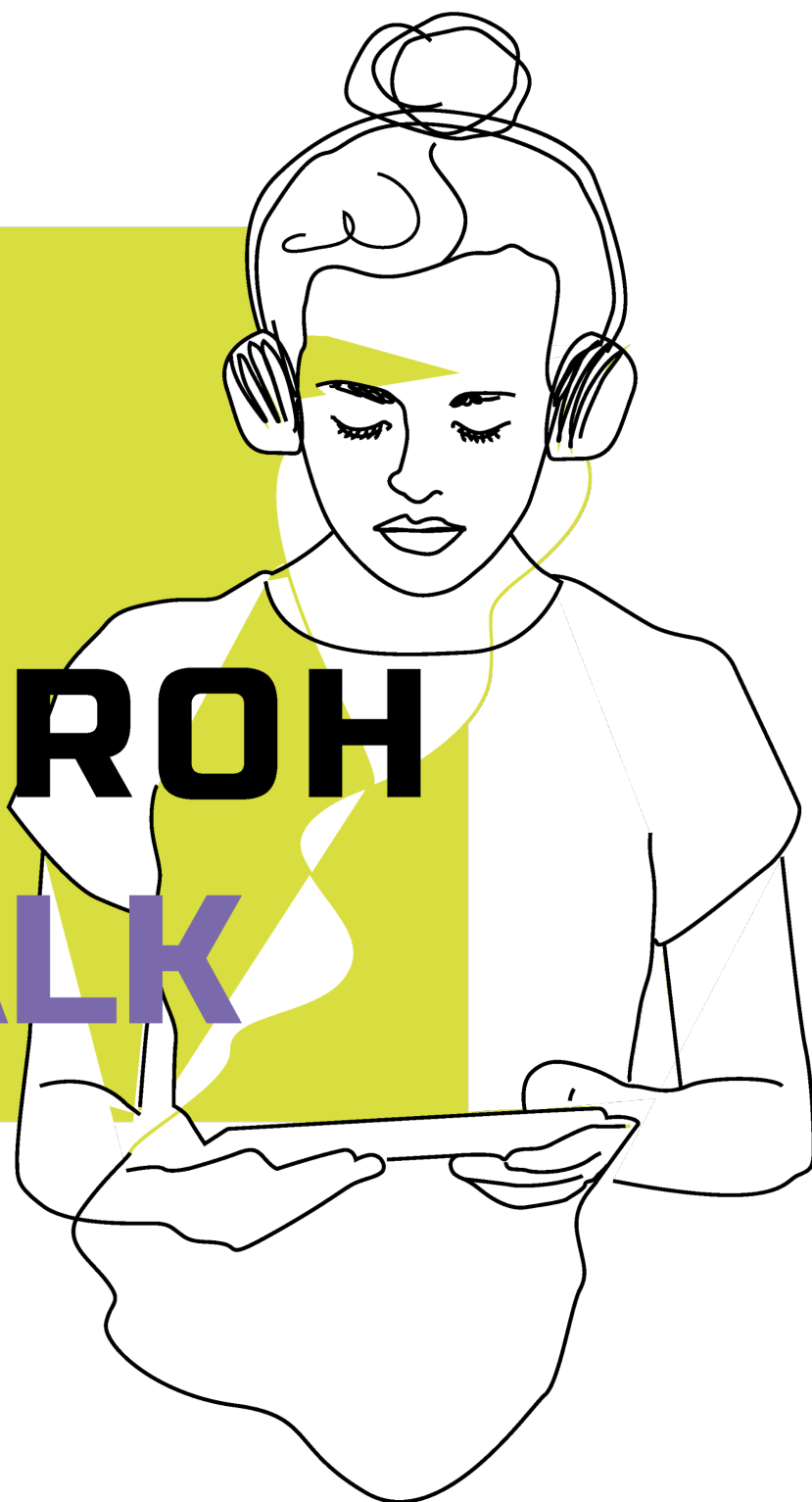
Тетяна Гуцук

14-17 РОКІВ

TESTIMONY
MATTERS

OSTROH
IWALK

#itbeginswithme

Місто Iwalk – Острог

Автор – Тетяна Гущук

Навчальні цілі:

1. Ознайомити дітей з історією міста Острога, наголосити на ролі єврейської спільноти у розвитку краю.
2. Розповісти учням про полікультурну Острожчину напередодні Другої світової війни на основі спогадів очевидців та про єврейську спадщину в Острозі сьогодні.
3. Розкрити трагізм Голокосту та проявів повоєнного антисемітизму на прикладі родин Ронделів та Вальдманів.
4. Сформуванню розуміння цінності людського життя та усвідомлення необхідності солідарності у протистоянні тоталітаризму та порушенням прав людини.
5. Аргументувати, чому збереження історичної пам'яті сьогодні є важливим чинником формування свідомої української нації.
6. Залучати до активного пізнання та вивчення історії краю, розвивати вміння і навички працювати з різноманітними історичними джерелами.
7. Розвивати критичне та аналітичне мислення, комунікативні навички, емпатію.

Анотація:

Острог – місто, знане на мапі України з давніх давен. Від часу заснування і до наших днів воно відоме як центр освіти та друкарства, як полікультурний простір, де мешкали поруч українці, поляки, євреї, татари. Після занепаду «Волинських Афін» саме єврейська спільнота створила у місті те економіко-культурне осердя, яке утримувало Острог на висоті історичних рейтингів. Внесок містян-євреїв, яких у міжвоєнний період було майже 70 %, у розвиток та розквіт Острога у XIX – I пол. XX ст. був вирішальним. Проте Друга світова війна з корінням вирвала історію буття нашої єврейської спільноти. Це була Катастрофа.

Під час екскурсії учні дізнаються про основні віхи заснування і розвитку Острога та ширше познайомляться з деякими елементами історії єврейської громади міста, побачать історичні місця, архітектуру, фотографії, які порівнюють із сучасними станом споруд та місць пам'яті, пов'язаних з єврейською громадою. Екскурсанти дізнаються про жахливу долю єврейської громади Острога під час Другої світової війни на прикладі життя родини Вальдманів та Ронделів, переглянуть відеосвідчення пана Василя та пані Єлизавети, які пережили Голокост, ознайомляться із документами інших свідків трагедії.

Навички, які будуть розвиватися:

Вміння аналізувати інформацію з різних історичних джерел (відеосвідчень, фотографій, документів). Критичне мислення, комунікативні навички, виявлення співчуття.

Method:

Айвок базується на відеосвідченнях Василя Мойсейовича Вальдмана та Єлизавети Паламарчук (Лізи Рондель) з Архіву візуальної історії Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії

Маршрут

● **Будинок Вальдманів**, вул. Кардашевича, 1

● **Вул. Татарська**

● **Велика Синагога**, вул. Чайковського, 8 (Едельса)

● **Острозьке гетто** (колишня вул. Вельбівненська) вул. Східна

● **«Дорога смерті» на Нове містечко**,
вул. Гальшки Острозької та вул. Вишенського

● **«Студії живої історії»: «Острог: єврейська історія»**,
просп. Незалежності, 2 (буд. Маршада)

● **Острозька Академія (нов. корпус)**, просп. Незалежності, 3.

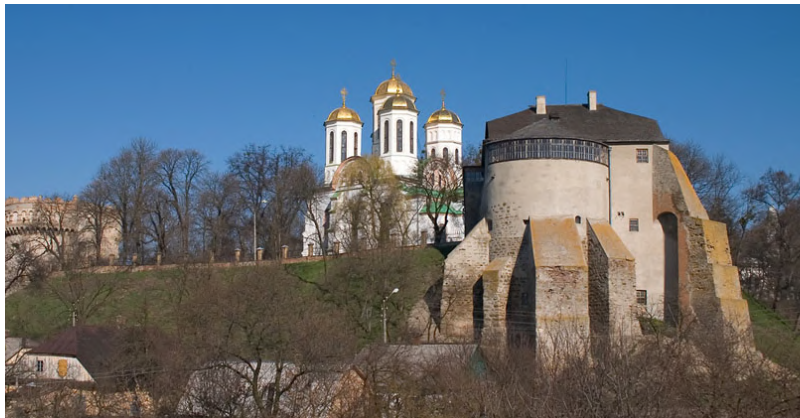
Пропонований час

80-90 хв.

● ЗУПИНКА 1

Будинок Вальдманів, вул. Кардашевича, 1

Фото: Острозький замок. Будинок Вальдманів.

Наше місто вперше згадується в 1100 році в Іпатіївському літописі. Його назва походить від слова «острог», що означало укріплене місце, огорожене частоколом. У XIV ст. місто стало родовим гніздом князів Острозьких, які звели тут укріплений замок. У XVI ст. Острог завдяки Острозькій академії, заснованій у 1576 р. князем Василем-Костянтином Острозьким, називали «Волинськими Афінами». Тут побачила світ знаменита Острозька Біблія, що стала першим виданням біблійного тексту церковнослов'янською мовою.

Острог із самого початку був багатонаціональним і різномовним містом, де жили українці, поляки, євреї і татари. Сформувалася своєрідна острозька міська культура з її взаємовпливом різних національно-культурних традицій. Помітний внесок в економічне і культурне життя давнього Острога зробили його містяни-євреї. У XIV ст. власники міста, князі Острозькі, запросили їх до себе, аби ті сприяли розвитку торгівлі та ремесел. Так розпочалась історія єврейської громади на Волині, яка є однією з найдавніших на території України. В Острозі сформувався відомий у Східній і Центральній Європі осередок єврейської культури. Його центром були Велика синагога, збудована у XVI ст., та ешива - вища равинська школа, що працювала при ній у XVI-XVIII ст. На той час євреїв у місті проживало від 50 до 62 відсотків від усього населення, що становило близько 10 тисяч осіб. І таке співвідношення фактично зберігається до 1939 року. Весь цей час у місті діяла Велика синагога, яка вміщувала до 500 вірян. Крім неї, у місті були ще 8 малих синагог, єврейська лікарня, єврейський театр. Тут жили і працювали відомі єврейські вчені, майстри та прості ремісники. Серед них – острозька родина Ронделів та родина Вальдманів, що мешкала в селі Стадники, неподалік від міста.

На цій зупинці ми познайомимось з Василем Вальдманом та Лізою Рондель, які поділяться з нами своїми дитячими спогадами.

Запитання перед переглядом відео:

Прослухайте та зверніть увагу, які нові для Вас чи незвичні для Вас заняття згадано? Чому Ви звернули увагу саме на них?

Відеофрагмент.

Зупинка 1 Василь Вальдман

Короткий опис відеофрагменту.

Василь Вальдман розповідає про своє дитинство, єврейські свята, родину, про заняття батьків та господарство, про особливу роль матері у веденні домогосподарства.

Запитання після фрагменту:

А чи має хтось у Вашій родині (батьки, дідусь/бабуся) господарство? Чим воно схоже на господарство Вальдманів?

Які свята Ви відзначаєте? А які улюблені? Чи є щось подібне у відзначенні цих свят та тим, що ви почули у спогадах пана Василя? Чим саме вони подібні?

Запитання перед переглядом відео:

Який саме спогад маленької Лізи ви вважаєте найяскравішим?

Відеофрагмент.

Зупинка 1. Ліза Рондель

Короткий опис відеофрагменту.

Ліза Рондель згадує про родину, професії батьків, розповідає про найбільш пам'ятні дитячі спогади.

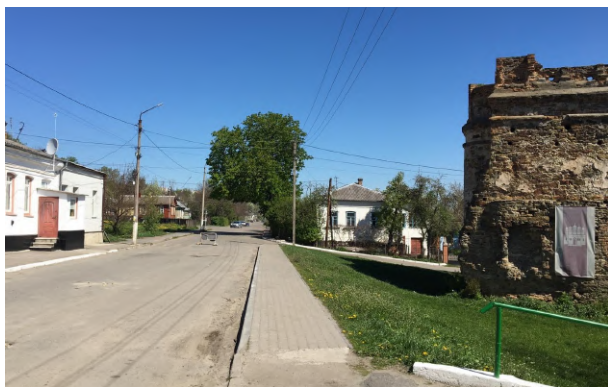
Запитання після фрагменту:

А який Ваш незабутній дитячий спогад?

● ЗУПИНКА 2

Вул. Татарська

Фото: Вулиця Татарська. Приміщення колишньої єврейської лікарні. Учні тарбуту, серед яких Ліза Рондель. Графиня Антоніна Блудова.

Цікавим об'єктом Острога є вулиця Татарська. Як свідчить історія, вона з'явилася після перемоги князя Костянтина Острозького під Вишнівцем у 1512 році, де він полонив кілька тисяч татар та оселив їх у Зарванському передмісті Острога. В XVII ст. тут проживало 50 татарських родин, що мали дерев'яну мечеть. Мусульманська спільнота була вдало інтегрована у місцеву соціальну структуру. За 400 років не було зафіксовано жодного конфлікту між місцевими жителями і татарами.

Пізніше, крім татар і українців, на цій вулиці оселилося багато євреїв, серед яких були родичі Василя Вальдмана. Саме на Татарській діяв тарбут (в перекладі «культура») – єврейська школа, яку відвідувала маленька Ліза Рондель. Навчальний заклад мав світську програму, у ньому на івриті викладалися точні та гуманітарні науки, вивчалася єврейська історія.

Тут же, на Татарській, працювала єврейська лікарня, де доступ до лікування могли отримати бідні євреї та інші незаможні міщани. Заклад, в якому працювало від 8 до 10 лікарів-юдеїв, відкрився 16 вересня 1861 р., його головним лікарем призначили Льва Альтшулера. Лікарня мала 20 постійних ліжок та могла обслуговувати 100 амбулаторних відвідувань упродовж дня, при ній діяла аптека. Єврейська лікарня фінансувалася за рахунок добровільних пожертв. У зв'язку зі скрутним економічним становищем у 1920-х роках виникла загроза її закриття.

Співробітники лікарні запропонували проводити концерти, благодійні вечори, звані обіди, а виручені від них кошти спрямовувати на лікарню. Місцем проведення заходів обрали жіночу гімназію ім. Антоніни Блудової. Завдяки реалізації 23 заходів фінансове становище закладу було стабілізоване. Єврейська лікарня працювала протягом 78 років та була доступною для острожан різного етнічного походження та статків. Із приходом у місто радянської влади в 1939 р. єврейську лікарню закрили. Все обладнання і майно передали щойно відкритій районній лікарні.

Запитання після розповіді:

Про які приклади волонтерства або благодійності Вам відомо сьогодні?
А Ви особисто приймали участь у таких акціях, чому?
Скажіть, чи знаєте ви інші місця єврейської спадщини в Острозі?

● ЗУПИНКА 3

Велика Синагога, вул. Чайковського, 8 (Едельса)

Фото: Єврейська синагога в різні часи: поч. ХХ ст., 60-90 роки ХХ ст., сучасний вигляд.

Ми з вами зараз перебуваємо біля знакової будівлі єврейської громади міста Острога. Велика синагога - пам'ятка юдейської сакральної архітектури в колишньому єврейському кварталі міста. Це історичний центр релігійного життя однієї з найбільшої єврейської спільноти на Волині. Синагога була культурно-освітнім осередком єврейської громади, бо крім богослужіння, тут відбувалися загальні збори кагалу, навчання дітей, рабинів, судові засідання.

Головна зала є прямокутною, з товстими стінами з каменю та цегли. Її висота від підлоги до найвищого пункту склепіння – 11 м. У кожній із чотирьох стін є по три великі вікна, що символізує 12 племен Ізраїлевих. Особливістю синагоги було її оборонне призначення. Товщина стін споруди 2,5 м, приблизно така ж сама, як оборонних мурів, які оточували Острог. Про час, коли в Острозі почала діяти синагога, точних відомостей немає. Дослідник Острога і Волині Яким Перлштейн відносив її появу до 1400 року. Такої ж думки щодо створення єврейської святині дотримується автор монографій про Острог Станіслав Кардашевич. При синагозі з 1608 року працювала друкарня. У 1610 р. на свої кошти рабі Самуель Едельс (Маршує) відремонтував споруду та побудував з північного боку спеціальне жіноче відділення. З тих пір синагогу називали за ім'ям Маршує.

Під час російсько-польської війни 1792 року російська армія під командуванням генерала Каховського підступила до Острога. Налякані євреї, щоб порятувати свої життя, зачинилися в синагозі. Тим часом польське військо покинуло місто, не готове чинити опір через свою нечисельність. Росіяни, вважаючи, що синагога це замок, обстрілювали будівлю з гармат протягом двох днів. За легендою, гарматні ядра, залітаючи до синагоги через вікна, залишалися висіти у повітрі. Тільки одне ядро пошкодило південну стіну. Пізніше, на знак про такий дивовижний порятунок, те місце на південній стіні, куди потрапило ядро, не тинькувалося, а інше ядро було підвішене під склепінням у молитовній залі.

Внаслідок бойових дій часів Другої світової війни будівля зазнала значних ушкоджень. У 1941 році її зруйнували та пограбували гітлерівські окупанти. У 1960-х роках тут планувалося розмістити хлібозавод, але будівлю перетворили на склад. Врешті, синагога зазнала цілковитої руйнації.

Григорій Аршинов

Протягом 20 років синагогу відновлював місцевий мешканець Григорій Аршинов, єврей за походженням. Він не був головою хасидського двору, цього чоловіка знали в Острозі як будівельника, фахівця з реставрації, який допомагав відновлювати історичні пам'ятки в Україні. Містяни шанували його завзятість, його абсолютну відданість рідному містечку, і бажання повернути Острог на історико-туристичну мапу України. Попри всі ці достеменно світські риси, Григорій Йосипович був справжнім цадиком, одним із тих самих 36 таємних праведників, на яких тримається цей світ. Це була непересічна людина, яка все своє життя та статки віддала для збереження єврейської спадщини Острога, України, Європи. Людина з великим серцем, для якої «єврейство – це не графа в офіційних документах. Це набагато більше й ширше».

А ми з вами зараз прослухаємо, як наші респонденти згадують про синагогу та єврейські свята.

Запитання перед переглядом відео:

Як часто та з ким хлопчик відвідував синагогу?

Відеофрагмент.

Зупинка 3. Василь Вальдман

Короткий опис відеофрагменту.

Василь Вальдман розповідає про дитячі роки, коли вперше побачив Острозьку синагогу та її особливу люстру, згадує про чисельність євреїв у міжвоєнний період у місті.

Запитання після фрагменту:

Що найбільше вразило Василя при відвідуванні синагоги?

Запитання перед переглядом відео:

Яким було наше місто під час єврейських свят?

Відеофрагмент.

Зупинка 3. Ліза Рондель

Короткий опис відеофрагменту.

Ліза Рондель згадує про єврейські свята і про те, якого вигляду набувало місто під час цих свят.

Запитання після фрагменту:

Що ви дізналися про релігійне життя єврейської громади у довоєнний час? На Вашу думку, якою має бути доля цієї синагоги сьогодні? (Напр.: релігійна будівля, дім культури, музей тощо)?

● ЗУПИНКА 4

Острозьке гетто (колишня вул. Вельбівненська) вул. Східна

Фото: Німецькі колони на підступах до Острога.
Центр міста в роки II Світової війни. Вхід в острозьке гетто.

Зараз ми перебуваємо на вулиці Східній, колишній – Вельбівненській, де в роки війни насильно було створено гетто. Коли і чому це трапилось, хто загнав людей за колючий дріт?

У липні 1941 р., коли розгорілася німецько-радянська війна, Острог зайняли німці. Напередодні окупації в місті проживало 9240 євреїв, що складало 62 % від усього населення Острога. З самого початку окупації євреїв відмежували від решти містян – спочатку особливими заборонами, потім фізично. 5 вересня 1941 р. нацистський райхскомісар України Еріх Кох видав наказ створювати гетто в містах, де євреї становили велику частку населення. Фактично, гетто були місцем концентрації єврейського населення, транзитним пунктом перед убивством. Острозьке гетто було розташоване біля синагоги, у південно-східній частині міста, де ще з кінця XIV ст. сформувалася територія компактного проживання євреїв в Острозі. Нацисти позбавили містян-євреїв тих обмежених прав, які мали інші жителі міста. Євреям заборонялося виїжджати за межі своєї місцевості чи змінювати місце проживання без дозволу гебітскомісара, а також користуватися тротуарами, громадським транспортом, автомобілями, закладами відпочинку, відвідувати школи, займатися торгівлею. Усі цінні речі вони були зобов'язані здати окупантам, зокрема всі наявні кольорові метали, одяг, тканини, меблі, велосипеди, швейні машинки й іншу техніку.

Як виглядало гетто у споминах наших респондентів і яка доля чекала на їх мешканців?

Запитання перед переглядом відео:

Який район міста обрали німці для створення гетто? Чому?

Відеофрагмент.

Зупинка 4. Ліза Рондель

Короткий опис відеофрагменту.

Єлизавета Рондель пригадує, де і як створювали гетто, як воно виглядало.

Запитання після фрагменту:

На вашу думку, з якою метою потрібні були ці обмеження? Чи могли здогадуватися про це мешканці гетто?

Запитання перед переглядом відео:

Про яку підступність з боку нацистів згадує оповідач?

Відеофрагмент.

Зупинка 4. Василь Вальдман

Короткий опис відеофрагменту.

Василь Вальдман розповідає про переселення їх родини на вулицю Вельбівненську, де створювали гетто, про початок масових розстрілів острозьких євреїв, про знищений «цвіт» їхньої спільноти.

Запитання після фрагменту:

Які емоції ви помітили у чоловіка, коли він говорив про знищений «цвіт» громади? Чому, на Вашу думку, нацисти поспішали вбити саме молодих та фізично сильних людей?

● ЗУПИНКА 5

«Дорога смерті» на Нове містечко, вул. Гальшки Острозької та вул. Вишенського

Фото: Дорога на Нове містечко. Сучасний вигляд центральної вулиці міста.

Ми перебуваємо в центрі Острога, на розгалуженні вулиць Східної та Гальшки Острозької, фундаторки тутешньої Академії. Колись ці вулиці називались Удільна та Торгова. Жителі міста провадили тут жваву торгівлю, займалися медичною, банківською, ювелірною справами, зустрічалися, обмінювалися новинами, пили каву... Хіба могли острожани-євреї збагнути, що саме з цього місця 4 серпня 1941 року розпочнеться їхній останній шлях в нікуди...

Найтрагічнішими подіями в історії життя громади Острога стали три розстріли єврейського населення німецькими окупантами. Їх виганяли з гетто, шикували в колони і центральними вулицями, у супроводі охоронців та вівчарок, гнали на смерть. Перший масовий розстріл відбувся 4 серпня 1941 р. (майже за місяць до трагедії Бабиного Яру в Києві). За містом, в урочищі Красностав, того дня було вбито близько 3000 осіб.

Протягом наступного періоду окупації нацисти здійснили ще дві акції масового вбивства місцевих євреїв, було розстріляно 6410 осіб. Відтоді за Новим містечком Острога з'явився свій «Бабин Яр». Загинула одна з найдавніших єврейських громад України з багатою історією, релігійними і культурними традиціями, завдяки яким Острог отримав назву «Волинського Єрусалиму». У повоєнні роки про трагедію місцевих євреїв воліли не згадувати, а саме місце розстрілу ідентифікували як місце страти «мирних радянських громадян». Тому лише в 90-х рр. ХХ ст. стараннями нащадків жертв Катастрофи, небайдужих людей нашого краю, було встановлено пам'ятник жертвам Голокосту. Автор проекту пам'ятника – уродженець Острога Залман Шойхет.

Тепер ми послухаємо того, хто безпосередньо ішов у одній з тих колон смерті, але зміг врятуватися.

Запитання перед переглядом відео:

Що могли відчувати в'язні гетто? Чи розуміли євреї, що на них чекало?

Відеофрагмент.

Зупинка 5. Василь Вальдман

Короткий опис відеофрагменту.

Василь Вальдман детально і емоційно розповідає про масову акцію вбивства євреїв Острога.

Запитання після фрагменту:

Що свідок говорить про можливість втечі?

Перейдімо до наступної зупинки, де дізнаємося, зокрема, як пану Василю вдалося врятуватися.

● ЗУПИНКА 6

«Студії живої історії»: «Острог: єврейська історія»,
просп. Незалежності, 2 (буд. Маршада)

Фото: Відкриття виставки «Острог: єврейська історія».

А тепер маємо за честь представити вам історичний проєкт, розміщений у публічному просторі центральної частини міста, де сконцентрована вся історія нашої острозької єврейської спільноти. Виставка розповідає про історію острозьких євреїв від часу їх поселення в місті і до сьогодні. Проводить крізь темряву і світло Історії, крізь трагедію Голокосту, під час якої єврейська громада міста була знищена, залишивши нам тільки пам'ять, як **«єдиний рай, з якого нас не можна прогнати»** (Жан Поль).

Знаковим є те, що максимум зусиль до створення цієї виставки доклали студенти Острозької Академії, а саме – група спудеїв з очільником-волонтером Музею історії Острозької академії, студентом-істориком Євгеном Яковенком (відкрита 28.11.2017 р.). Євген, як громадянин, тобто людина, яка свідомо своєї громадянської відповідальності, волів показати історію євреїв міста у контексті інших історій. Показати, наскільки ця історія є важливою для нашого покоління і поколінь, які будуть після нас, бо ж ми є останніми свідками тих, хто пережив Голокост. Тому бути свідомим своєї відповідальності за цю пам'ять і цю історію – дуже важливо.

Зверніть увагу, п'ята частина виставки присвячена особливим людям – Праведникам народів світу. Хто вони і за які свої вчинки, за які діяння були представлені до такого високого звання? Дізнаємося про це з розповіді одного з наших героїв.

Запитання перед переглядом відео:

Як, завдяки кому, чому, Василь Вальдман зумів вижити?

Відеофрагмент.

Зупинка б. Василь Вальдман

Короткий опис відеофрагменту.

Василь Вальдман розповідає про своїх рятівників, які нині мають звання «Праведник народів світу».

Запитання після фрагменту:

Чому, на Вашу думку, рятівники допомагали родині Василя?
Чим вони ризикували? У цій справі на кого вони могли розраховувати?
Як ви гадаєте, чи зустрічалися ці люди після війни, про що вони могли говорити?

● ЗУПИНКА 6А

Біля виставки, робота з фотографіями на планшеті.

Розгляньте фотографію парку за радянських часів та фото цвинтаря на стенді зупинки №6.

Запитання:

Як ви думаєте, що спільного у цих двох світлинах? Що їх може об'єднувати?

На обох фото - територія єврейського кладовища, а об'єднує їх різне ставлення людей до таких сакральних місць. Це поховання на території Острога датуються з 1440 року. Територія кладовища – шість гектарів, тут знайшли останній притулок близько 14 000 євреїв. Переживши всі лихоліття і війни, кладовище стало жертвою радянського режиму: ліквідоване в 1968 р., воно було перетворене на парк відпочинку з танцювальним майданчиком, стрілецьким тиром і атракціонами, а з надгробків вимощували доріжки на території військової частини та психіатричної лікарні міста. І лише в 1992 році стараннями єврейських прочан, що приїздили до Острога, та за їх кошти, місцева влада прийняла непопулярне для себе рішення про закриття парку розваг. Впродовж останніх років завдяки зусиллям голови місцевої єврейської громади Григорія Аршинова парк закрили, а частину мацев, біля 400, які дістали з площ та вулиць Острога, повторно встановили на цвинтарі. Відбудовано й охель над могилою рабина Едельса. Місце поховання Магарші знову є місцем паломництва євреїв з усього світу. Ці факти свідчить про те, що кілька десятків років тому, у часи СРСР, і особиста, і колективна історія нічого не важили на «терезах будівництва комунізму». Тому і ставлення до збереження особистої пам'яті і навіть до пам'яті про історію цілої громади було вкрай негативним.

Запитання:

Чому Григорій Аршинов вирішив зібрати мацеви? Навіщо сучасному Острогу збереження цих пам'яток?

На жаль, не зважаючи на пережиту Катастрофу, євреї і після закінчення війни та тяжких повоєнних років відчували упереджене ставлення до себе як від держави СРСР, так і від деяких сусідів. Яскравим прикладом таких ганебних явищ є спогади пана Вальдмана про те, як йому, делегату профспілкової конференції, відмовили у виступі. Бо ж він – єврей. Але найбільше він боявся за своїх синів.

Запитання перед переглядом відео:

Як пан Василь намагається вберегти своїх дітей від різних можливих життєвих проблем?»

Відеофрагмент.

Зупинка 6А. Василь Вальдман

Короткий опис відеофрагменту.

Василь Мойсейович розповідає про те, як перед страхом наслідків упередженого ставлення до євреїв у Радянському Союзі він своїм синам у графі «національність» записав – «українці».

Запитання перед переглядом відео:

Чому пані Єлизавета вирішила приховати національність своїх дітей?

Відеофрагмент.

Зупинка 6А. Ліза Рондель

Короткий опис відеофрагменту.

Єлизавета Рондель пригадує вже мирні часи, в які вона не перестає боятися за свою ідентичність, за долю своїх нащадків.

Запитання після фрагменту:

Чому ж ці люди боялися приналежності до власної національності?
А чи змогли б ви видавати себе за іншу людину?
Що може відчувати людина, якій забороняють бути собою?

● ЗУПИНКА 7

Острозька Академія (нов. корпус), просп. Незалежності, 3.

Фото: Сучасний корпус Острозької Академії.

Національний університет «Острозька академія» — наступник першого вищого навчального закладу східнослов'янських народів — Острозької слов'яно-греко-латинської академії.

Заснував академію у 1576 році князь Василь-Костянтин Острозький.

Велику суму коштів на розбудову академії надала його племінниця – княжна Гальшка Острозька. Спудеї Острозької академії опановували п'ять мов: церковно-слов'янську, польську, давньоєврейську, грецьку, латинську. З Острозькою академією пов'язується ренесанс українського народу. Серед випускників академії – гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, Іов Борецький, Єлисей Плетенецький, письменник Мелетій Смотрицький, Ісакія Борискович та ін.

Хроніка відродження Острозької академії в незалежній Україні починається у 1994 році з Указу Президента України. У жовтні 2000 року Острозька академія отримала статус національного університету. У 2014 році академія увійшла в десятку рейтингу прозорості національних університетів. Національний університет «Острозька академія» посів третю сходинку серед класичних університетів та шосту загалом у рейтингу вишів України за якісним показником абітурієнтів. У 2016 році тут було відкрито Центр юдаїки – програму з вивчення єврейської історії та культури, мови їдиш. Зараз студенти можуть вивчати єврейську спадщину як складову багатонаціональної палітри культури України. Тому не дивно, що історія родини Вальдманів переплітається з цим навчальним закладом.

Запитання перед переглядом відео:

Чим цікавиться онук пана Василя? Де він студіює історію?

Відеофрагмент.

Зупинка 7. Василь Вальдман

Короткий опис відеофрагменту.

Василь Вальдман розповідає про нові часи, про своїх онуків та їх захоплення, ділиться радістю за їхні успіхи та бажання знати історію свого роду. Онук пана Василя закінчив Острозьку Академію.

Запитання після фрагменту:

Чому, на Вашу думку, Василь Мойсейович та його діти боялися бути євреями, а внук не боїться, а навпаки, дуже цікавиться своїм походженням та історією свого народу?

Завершальні питання:

Якби Ви зараз могли щось побажати п. Василю або п. Лізі – що б Ви сказали?

На вашу думку, від кого сьогодні залежить збереження пам'яті про минуле, хто і як може цьому сприяти? Що може і має зробити держава, місцева влада, кожен з нас для збереження історії нашого краю?

СЛОВНИК

1. **Антисемітизм** – одна з форм дискримінації, що виражається у ворожому ставленні до євреїв як представників етнічної та релігійної групи; суспільна або державна ідеологія, або державна політика, спрямована на обмеження політичних та громадських прав євреїв.
2. **Бабин Яр** – урочище у Києві, яке стало масовою могилою і всесвітнім символом Голокосту. Нацисти масово розстріляли тут у 1941-1943 роках переважно євреїв, а також ромів, військовополонених, пацієнтів психіатричної лікарні, партизанів, українських підпільників.
3. **Голокост** – організовані переслідування та масові вбивства євреїв, здійснені нацистами та їх союзниками в часи Другої світової війни в Європі.
4. **Гетто** – в часи Другої світової війни – район міста, куди нацисти силоміць переселяли євреїв, щоб відокремити їх від неєврейського населення. Зазвичай люди в гетто перебували у дуже скрутних умовах: тіснота, голод, антисанітарія, брак медичного обслуговування. Під час ліквідації гетто в'язнів депортували до концтаборів, таборів смерті або страчували неподалік.
5. **Еріх Кох** – німецький державний діяч, вищий партійний функціонер НСДАП, воєнний злочинець. У 1942 -1944 роках обіймав посаду райхскомісара України.
6. **Есесівці** – члени військово-поліційної організації НСДАП, яка існувала протягом 1934 – 1945 років як окрема парамілітарна організація у складі збройних сил Німеччини. Есесівці (члени СС) брали участь в організації Голокосту.
7. **Єшива** – єврейський вищий релігійний навчальний заклад.
8. **Йом Кіпур** – найбільш урочисте свято в юдаїзмі, день каяття та спокути. В Йом Кіпур заборонено працювати, а також необхідно дотримуватися суворого посту, не їсти та не пити.
9. **Лудильщик (рос), (лудильник, мідник, (укр.))** - коваль-ремісник, майстер роботи з міддю або мідними сплавами. Це обробка мідних блях, паяння, чеканка, лудження, ремонт мідного посуду і прикрас.
10. **Метрика** – історично-побутова назва свідоцтва про народження або метричної книги.
11. **Праведник народів світу** – відзнака, яку надає держава Ізраїль неєвреям, які ризикували життям задля порятунку євреїв у часи Голокосту. Праведникам або їхнім родинам вручають медаль, на їхню честь в Єрусалимі висаджують іменні дерева, їхні імена закарбовано на спеціальних плитах у Яд Вашемі.
12. **Примус (газова плита)** – нагрівальний прилад, що працює на рідкому паливі.
13. **Рош-Га-Шана** – Свято початку нового року для усіх, хто сповідує юдаїзм.
14. **Рабин** – духовний лідер єврейської громади, керівник юдейської спільноти, її духовний наставник.
15. **Синагога** – юдейський молитовний будинок або приміщення, де юдеї вивчають Святе Письмо і моляться Богам.
16. **Суккот** – біблійне свято юдеїв, що триває 7 днів та символізує подорож євреїв пустелею після виходу з єгипетського рабства.
17. **Тарбут (з івр. «культура»)** – назва типу світських шкіл, де викладання здійснювалося на івриті; такі школи діяли здебільшого в Польщі, Румунії та Литві в період між Першою та Другою світовими війнами.
18. **Ханука (з івр. «освячення»)** – єврейське свято на згадку про очищення Єрусалимського Храму та відновлення богослужіння після перемоги над греко-сирійськими військами, які його спалювали.
19. **Фонд Шоа Університету Південна Каліфорнія, США** – інститут візуальної історії та освіти, що присвятив свою діяльність записам аудіовізуальних інтерв'ю з тими, хто пережив Голокост. Колекція відеосвідчень нараховує 53 тисячі відеосвідчень. Фонд був заснований Стівеном Спілбергом.

Біографія Єлизавети Паламарчук (Рондель)

Єлизавета Паламарчук (Рондель) народилася 9 жовтня 1928 року на Волині, в містечку Острог. Мама була домогосподаркою, інколи підробляла швеєю, а батько мав професію слюсаря. В родині, крім маленької Лізи, було ще два братики-двійнята. Дівчинка закінчила три класи тарбут, а з 1939 року почала відвідувати навчальний заклад радянського зразка.

Коли розпочалася Друга світова війна, родина Ронделів відразу відчула на собі політику переслідування з боку нацистів. Сім'ю загнали у гетто, звідки Єлизавету забрала до себе для сховку родина Гната Поліщука з села Стадники, неподалік від Острога. Певний час дівчинка тримала зв'язок з батьками, але в 1942 році її сім'ю було вбито під час «зачистки» єврейського гетто.

Лізу врятувала родина Поліщуків, у якій вона, ставши сиротою, жила певний час і після війни. В 1949 році Єлизавету забирає до себе єврейська сім'я, що мешкала в містечку Мізоч. Тут Ліза починає працювати телефоністкою, в 1950 році виходить заміж за Паламарчука, в шлюбі з яким народжує доньку та сина. Проте згодом у родині Паламарчуків з'явилися проблеми і Єлизавета почала думати про переїзд до Ізраїлю, остаточне рішення про який вона прийняла після трагічної смерті сина в ДТП. В 1993 році Єлизавета Паламарчук (Рондель) емігрувала на свою нову батьківщину, куди згодом приїхала на постійне місце проживання і її дочка. В 1997 році жінка дала інтерв'ю про свої спогади як свідок Голокосту.

Біографія Василя Вальдмана

Василь Вальдман народився 7 травня 1930 року у селі Стадники Острозького району Рівненської області. При народженні хлопчика назвали Азріл, на честь батька матері. Родина Вальдманів була великою – батько (Мойсей), мама (Цивля), дідусь (Аврум), бабуса (Бася), братик (Герш, Гриша) та двоє батькових братів, які були глухоніми. Родина займалася сільським господарством на орендованій землі. Хлопчик ходив до польської школи.

В 1940 році радянська влада створила в селі колгосп, де почали працювати батьки хлопця. Згодом почалася Друга світова війна та Голокост. Родину примушують переселитися до Острога, спочатку до родичів, а потім у гетто, звідки вже 4 серпня 1941 року перші колони євреїв рушили на розстріл. Першими загинули дідусь і тато Василя Мойсейовича. Мати з двома синами тікає з гетто назад, в рідні Стадники, де їх переховували майже всім селом.

Під час «зачистки» села, коли Вальдмани перебували у сховку сім'ї Поліщуків, був убитий братик Герш. З великої родини залишились живими двоє людей. Василь Вальдман з матір'ю переховувався у Стадниках до 1944 року, коли прийшли радянські війська. В тому ж році він пішов навчатися у залізничне училище, згодом – на бухгалтерські курси. В 1949 році закінчує навчання в кооперативному технікумі та починає працювати бухгалтером Оженинського сільпо. В 1952 році Василь Вальдман одружився, у родині з'явилося двоє синів. Чоловік працює директором заготконтори. В 1965 році керує будівництвом, а пізніше очолює Острозький плодоконсервний завод.

За сумлінну працю нагороджений орденами і медалями. Протягом 25 років очолюваний ним завод був одним з найкращих в Україні. В 1990 році чоловік вийшов на пенсію. В 1997 році дав інтерв'ю про свої спогади як свідок Голокосту.